

nárok rendelkezésére, mint például laboráns, adminisztrátor, mondjuk, a hiányzások igazolásának követésére, gyógypedagógus a sérült, SNI-s gyerekek fejlesztésére, iskolapszichológus stb.

Nézzünk egy modellszámítást a tanuló/tanár arány becslésére két területen!

1. Természettudomány szakos tanárok:

Kötelező 22 óra. Például osztályfőnök az illető, ezért van 2 óra kedvezménye, és heti 2 órás tantárgyat tanít. Ez 10 darab 30 fős osztályt jelent, mely összesen 300 gyerekek. A gyerekek óraszám 30 óra/hét. Eből a fizika 2/30-ad részt képvisel. Tehát az egy tanárra jutó „teljes” tanuló: $2/30 \times 300 = 20$.

Tehát 20 tanuló/tanár. Vagyis magasabb nemhogy a magyar, de az európai uniós átlagnál is!

Vegyünk azonban 1,5 órát és, mondjuk, csak 25 fős osztályokat. Ekkor már 14 osztály jut a tanárra, mely 350 gyereket jelent: $1,5/30 \times 25 \times 14 = 17,5$.

Ez is magasabb, mint az átlag! Bár kisebb érték jött ki, de valójában nehezebb a tanár helyzete, hiszen kevesebbet találkozik az osztállyal, és több a tanítványa is.

2. Idegen nyelv szakos tanárok:

Az idegen nyelvi órák száma 3-4 óra hetente. Számoljunk 3,5 átlaggal. 22 óra a kötelező, esetleg osztályfőnök, munkaközösség-vezető stb. Számoljunk 6 csoporttal, létszámuk legyen 15 fő (vagy kevesebb, hiszen sok helyen kevesebb az osztálylétszám, mint 30), összesen 90 tanulót tanít: $3,5/30 \times 15 \times 6 = 10,5$.

Ez adja körülbelül a magyar átlagot, illetve valójában még ennél is kevesebb lehet a valóságos érték.

Végezetül melegen ajánlom a könyvet mindenki számára, akiket érdekelnek az oktatás problémái, és ilyenek minden bizonytalansággal nagyon sokan vannak, hiszen gyermeke, unokája stb. révén vagy egyéb más módon a legtöbb ember érdekelt a közoktatás eredményességében.

Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (2008, szerk.): *Zöld könyv 2008. A magyar közoktatás megújításáért*. Magyarország Holnap – ECOSTAT – Miniszterelnöki Hivatal, Budapest.

Radnóti Katalin

ELTE, TTK, Fizikai Intézet

Egy szociálpszichológiai tanmese

Októberben mutatták be a magyarországi mozikban *A hullám* című német filmet, Dennis Gansel alkotását. Nem sokkal korábban került a könyvesboltokba egy amerikai szerző, Todd Strasser *A hullám* című ifjúsági regénye. Mindkét mű közös forrása egy több mint negyven évvel ezelőtt, 1967-ben történt esemény. Egy Ron Jones nevű amerikai középiskolai történelemtanár pedagógiai „kísérletet” végzett a kaliforniai Palo Alto egyik középiskolájában. Jones meg akarta magyarázni diákjainak, hogyan is történhetett, hogy Németország polgárainak többsége aktívan támogatta Hitlert és a náci pártot, s hogy sokan közülük részt vettek – a parancsoknak vakon engedelmeskedve – a legkülönfélébb kegyetlenségekben, tömeggyilkosságokban.

Jones tanár úr a saját élményen alapuló oktatási módszert tartotta a legmegfelelőbbnek. Osztályába tehát „kísérletképpen” egyik napról a másikra bevezette a tanári diktatúrát, szigorú fegyelmezővel, szankciókkal, nem utolsósorban pedig gondosan kiválasztott jelszavakkal megerősítve azt. „A fegyelem erő, a közösség erő, a cselekvés erő, a büszkeség erő” – hirdette a történelemtanár. A diákjaiból rohamosztágot szervezett, és a csapatot – a „Harmadik Birodalom” mintájára – „Harmadik Hullámnak” nevezte. A „kísérlet” olyan pompásan sikerült, hogy a kis rohamosztágosok igencsak kedvet kaptak a harcias Hitlerjugend-játékhoz, egy-két vonakodó renitens kivételével mindenki lelkesen beállt a sorba; a Harmadik Hullám nem várt mértékű agresszióba és fanatiz-

musba csapott át. Így aztán sürgősen meg kellett törni a hullámot, mielőtt átcsapott volna az iskola falán. Egy viharos diákgyűlésen Jones tanár úr leleplezte a „kísérlet” valódi célját, mindannyian katarzist éltek át, majd elégedetten hazamentek. Igaz, több „hullám-kísérletre” nem került sor a Palo Alto-i iskolában.

Hogy pontosan mi is történt Palo Altóban, nem tudjuk, mivel az esetről nincs igazán hiteles beszámoló. Jones különféle magazinokban népszerűsítette „kísérletét” (1), majd 1981-ben *The Wave* címmel tévéfilm készült az esetről, Todd Strasser pedig a tévéfilm alapján írta meg említett regényét. A német film a roppant didaktikus, a szereplőket igen sematikusán ábrázoló ifjúsági regény sovány cselekményét dúsította fel nagyszabásúnak szánt drámává.

Gansel filmje a mai Németország egyik középiskolájában játszódik, ahol egy fiatal tanár elhatározza, hogy diákjainak saját élményeiken keresztül próbálja szemléltetni az önkényuralom működését és hatását. Ebből a célból, Joneshoz hasonlóan, sajátos pedagógiai „kísérletbe” fog: a tanítványaival addig inkább csak haverkodó, laza, „jó fej” tanár egyszerre csak bevezet egy addig ismeretlen szokást, a fegyelmet. A diákoknak néma csendben kell ülniük, beszélniük csak akkor szabad, ha kérdezi őket; ha felelnek, fel kell állniuk; többé nem tegezhetik, s nem szólíthatják ke-

resztnevéen a tanárjukat és így tovább. A gyerekek először meglepődnek a tanári stílus eme váratlan és radikális fordulatán, egyesek felháborodnak, mások csak zúgolódnak, de aztán „betörnek”, és vonakodva ugyan, de engedelmessé válnak.

Azután viszont egyre inkább megtetszik nekik a dolog, élvezni kezdik a „játékot”, amelynek során csinos kis rohamcsapatát,

majd egész mozgalommá szerveződik a társaság: szigorú szabályokkal és rítusokkal, jól meghatározott szerepekkel, megkülönböztető jelek és szimbólumok használatával. „Demokratikus” szavazáson eldöntötték, hogy a mozgalom „A hullám” nevet fogja viselni, és üdvözlésként kitaláltak egy kifacsart kézmozdulatot, amely a sirályröptét igyekszik utánozni. Mindez egyre több agresszivitással, intoleranciával, sőt fanatizmussal, nagyfokú belső összetartással, a „deviánsok” és „árulók” üldözésével párosul. Herr Wenger, a tanár úr, most már valóban igazi „úr”, sőt „vezér”, egyre nagyobb önleltséggel szemléli „kísérletének” eredményeit, élvezi újdonsült „ve-

Októberben mutatták be a magyarországi mozokban A hullám című német filmet, Dennis Gansel alkotását. Nem sokkal korábban került a könyvesboltokba egy amerikai szerző, Todd Strasser A hullám című ifjúsági regénye. Mindkét mű közös forrása egy több, mint negyven évvel ezelőtt, 1967-ben történt esemény. Egy Ron Jones nevű amerikai középiskolai történelemtanár pedagógiai „kísérletet” végzett a kaliforniai Palo Alto egyik középiskolájában. Jones meg akarta magyarázni diákjainak, hogyan is történhetett, hogy Németország polgárainak többsége aktívan támogatta Hitlert és a náci pártot, s hogy sokan közülük részt vettek – a parancsoknak vakon engedelmessé válva – a legkülönbözőbb kegyetlenségekben, tömeggyilkosságokban.

zészerepét”. Mindazonáltal mélységes aggodalommal tölti el, hogy elveszítheti a kontrollt a fejlemények fölött, vagyis hogy – amiképp annak idején Mérei Ferenc (1947) kimutatta – az együttes élményben edződött csoportszellem erősebbnek bizonyulhat a vezetőnél. Végül kénytelen véget vetni a pedagógiai „kísérletnek”, amely

azonban tragédiába fordul: egy gyilkosságba és egy öngyilkosságba. A film utolsó jelenetében Wenger tanár úr már a rendőrautóban kénytelen elgondolkodni azon, miféle szellemet sikerült kiszabadítania a kezdetben ártalmatlannak tetsző, innovatív pedagógiai „kísérlet” révén.

A nézőnek persze nem kell sokáig gondolkodnia ezen a kérdésen, hiszen kezdetől fogva világos, hogy miről szól a szociálpszichológiai tanmese. Wenger tanár úr „kísérlete” nem Amerikában, hanem Németországban, a „tethelyen” történik, ami áthallások, asszociációk hosszú sorát indítja be, és meghatározott összefüggésbe, a máig kísérő náci múlt kontextusába helyezi a filmet. A történetben magában azonban kevés konkrét utalás történik a nácizmusra, inkább azt igyekszik sugallni, hogy az eset bárhol, bármikor megtörténhet, ideológiától és történelmi feltételektől függetlenül. A diákok átlagosak, történelmi és politikai érdeklődésük, ismeretszintjük nem túl magas, inkább a tömegkultúra, az internet és a sport foglalkoztatja őket. Vannak köztük – mint minden iskolai csoportban – feszültségek, amelyek társadalmi helyzetből, származásból, eltérő képességekből és motivációkból fakadnak, de nyoma sincs körülük semmiféle komolyabb szélsőségeknek. A tanár is átlagos, bár talán nem állnak távol tőle a Németországban is divatos, enyhén anarchista, antiglobalista, csipetnyi Amerika-ellenességgel fűszerezett nézetek: erre utal például a tóparti „alternatív” háza előtti levélládan díszelgő „FUCK BUSH” felirat.

A hullám címmel elhíresült szociálpszichológiai tanmese, Jones tanár úr „kísérlete” nem tartozik a tudományosan elfogadott kísérletek közé, mivel semmilyen módon nem felelt meg a tudományos kritériumoknak (hitelesség, reprezentativitás, a változók kontrollja stb.). Szellemében azonban nagyon hasonlít a múlt évszázad második felében nagy feltűnést keltő, valóban tudományos igényű szociálpszichológiai kísérletekre, amelyek drámai és meghökkentő módon demonstrálták a korlátlan engedelmeskedésig fajuló konformizmus mindennapiainkat átszövő jelenségvilágát (lásd Aronson,

2008). Így például Salomon Asch klasszikus kísérletében bebizonyította, hogy erőteljes csoportnyomás hatására az emberek egyszerű és teljesen egyértelmű perceptuális feladatokban (vonalhosszúságok megbecslésében) is hajlamosak durván tévedni. Stanley Milgram híres-hírhedt „áramütéses” kísérletében a részt vevő alanyok többsége – a kísérletvezetőnek mint tekintélyfigurának engedelmessé válva – képes volt arra, hogy egyre nagyobb áramúttal büntesse társát, holott úgy tudhatta, hogy ezzel szenvedést, fájdalmat okoz neki, s végül életének is véget vet. Philip Zimbardo „szimulált börtönében” a résztvevők a rájuk véletlenszerűen kiosztott szerepeikkel teljes mértékben azonosultak: a „rabok” tehetetlen, sorsukba beletörődött áldozatokká, az „őrök” pedig kegyetlen, szadista pribékké váltak. (2) Ezek a kísérletek mind arra voltak hivatottak, hogy bebizonyítsák: ahhoz, hogy valaki vakon engedelmeskedő parancsvégrehajtóvá, gyilkossá, kegyetlen gonosztevővé, terroristává váljék, nem szükséges vele született gonosz hajlamokat vagy kisgyermekkorban kialakult torz személyiségvonásokat feltételeznünk. Az ilyen viselkedéseket a mindennapi emberek többségénél a társas helyzet, a tekintélyes vezető parancsa vagy a társak nyomása is kiválthatja. Asch, Milgram és Zimbardo kísérletei kanonizált formában bevonultak a szociálpszichológiai tankönyvekbe, és mindmáig kitüntetett helyet foglalnak el bennük. E kutatók valóban igen fontos és elgondolkodtató kísérleteket végeztek, de tévedés lenne azt gondolnunk, hogy a vizsgálataik, tértől és időtől függetlenül, az emberi természet általános vonásaira mutatnának rá. Nagyon is konkrét események és tapasztalatok voltak azok, amelyek a kutatók figyelmét az engedelmeskedés és a parancsvégrehajtás pszichológiai problémáira irányították. A második világháború és a holokauszt történései konkrét magyarázatot követeltek, amiként Mérei Ferenc (1947) megfogalmazta: a társadalomlélektannak is válaszolnia kell arra a kérdésre, „hogyan lehetett milliós tömegeket úgy befolyásolni, hogy a kulturális fejlődés adott fokán ember mérszárszéket állítottak fel Európa közepén”.

Az engedelmeskedéssel kapcsolatos szociálpszichológiai kísérletek koncepciójának egyik fő forrása a nagy filozófus, Hannah Arendt 1963-ban megjelent könyve, az *Eichmann Jeruzsálemben*. Arendt, aki személyesen is jelen volt Adolf Eichmann 1961-ben lezajlott perének tárgyalásain, arra a következtetésre jutott, hogy a vádlott „átlagos” kispolgárnak mutatkozott, aki az európai zsidóság elpusztítására specializálódott náci gépezet egyik csavarjaként lelkiismeretesen teljesítette a kapott parancsokat és utasításokat. Megfigyelései alapján dolgozta ki Arendt nagyhatalmú elméletét „a gonosz banalitásáról”. A szociálpszichológusok azonban, amikor Arendt teóriáját lefordították saját nyelvükre, egyszerűsítették és félre is értették azt. Arendt számára ugyanis „a gonosz banalitása” nem elsősorban pszichológiai, hanem morális probléma. Eichmannból és a legtöbb hozzá hasonló tömeggyilkosból – Arendt (2000, 315.) szavaival – „a legjobb akarral sem tudunk semmilyen ördögi vagy démoni mélységet kicsikarni”; ez azonban nem jelenti azt, hogy az ilyen emberek „közhelyesek” volnának. Az erkölcsi botrány éppen abban áll, hogy a tömeggyilkosságokat nem örült, szadista emberek követik el, hanem „normális” emberek, akik képesek distanciát tartani saját cselekedeteikkel szemben; a parancsvégrehajtó gyilkos a hétköznapi életben ugyanúgy szeretheti családját, gyermekeit, Mozart szonátáit és a töltött káposztát, mint bárki más.

Szó sincs tehát arról, hogy a vak engedelmeskedés lehetősége mindannyiunkban benne van, hogy valamennyiünkben ott lakozna egy „kis Eichmann”. Mint Arendt (2000, 307.) írja, „...a politika nem a gyerekoszobában zajlik, és a felnőttek politikai világában az ’engedelmeskedés’ szó csak helyettesíti a ’helyeslés’ és a ’támogatás’ szavakat.”. Az újabb szociálpszichológiai

kutatások ma már sokkal differenciáltabban látják az engedelmeskedés problémáját, kétségbe vonják a „szociálpszichológiai tanmese” egyedül üdvözítő mivoltát, alapvető módszertani és elméleti kritikának alávetve Milgram, Zimbardo és mások „engedelmeskedési” kísérleteit. Két angol kutató, Stephen Reicher és Alexander Haslam (2006) például a BBC közreműködésével megismételte Zimbardo börtön kísérletét. A televíziós kamerákkal rögzített kísérletben kimutatták, hogy az „örök” korántsem azonosultak automatikusan a rájuk véletlenszerűen kiosztott szereppel, éppen ellenkezőleg, kezdetben elutasították azt, pontosan felismerve, hogy az „öröszerep” ellentétes saját nézeteikkel, csoportnormáikkal és társadalmi identitásukkal. A „tekintélyelvű” megoldás felé csak akkor kezdtek orientálódni, amikor a csoportban eluralkodott a káosz, és feltűnt a láthatáron egy határozott vezető, akitől a rend helyreállítását remélték. Az engedelmeskedés tehát mérlegelési folyamat, tudatos döntés eredménye volt, amelyet azután persze igazolni lehet a „parancsra tettem” önfelmentő ideológiájával (Eichmann is ezt alkalmazta – védekezéséül – a jeruzsálemi tárgyaláson).

A *hullám* című regény és a belőle készült film arra figyelmeztet, hogy egyes ifjúsági csoportok napjainkban milyen fogékonyak lehetnek antidemokratikus, tekintélyelvű, kirekesztő, rasszista ideológiákra. Szociálpszichológiai tanmesék helyett azonban érdemes az okok és a csoportdinamikai folyamatok megértésével is foglalkoznunk.

Strasser, Todd (2008): *A hullám*. Athenaeum Kiadó.
A hullám (Die Welle) (2008). Színes, feliratos német filmdráma, 101 perc. Rendező: Dennis Gansel, forgatókönyvíró: Dennis Gansel, Todd Strasser, Peter Thorwarth.

Jegyzet

- (1) Lásd: <http://www.ronjoneswriter.com/wave.html>
 (2) A Zimbardo-kísérlet alapján ugyancsak több film készült, a legismertebb Oliver Hirschbiegel német

rendező Magyarországon is játszott filmje, *A kísérlet* (2001).

Irodalom

Arendt, Hannah (2000): *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. Osiris, Budapest.
 Aronson, Elliot (2008): *A társas lény*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Mérei Ferenc (1947): *Az együttes élmény*. Officina, Budapest.

Reicher, Stephen – Haslam, S. Alexander (2006): Rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *British Journal of Social Psychology*, 45. 1–45.

Erős Ferenc

MTA, Pszichológiai Intézet –
 PTE, BTK, Szociálpszichológiai Tanszék

Lélek és város

Az embernek vannak városai, csak az embernek vannak városai, de a városoknak is van emberük – szerzőjük, feltalálójuk, létrehozójuk.

Mi lenne Dublin Joyce nélkül? Berlin Döblin nélkül? Bécs Musil nélkül? Párizs Proust nélkül? Paterson William Carlos Williams nélkül? New York Dos Passos, Auster, Bret Easton Ellis nélkül? És immár: Heller Ágnes nélkül? Avagy Joyce Dublin nélkül, Döblin Berlin nélkül – és Heller Ágnes New York nélkül? Mi találjuk föl a világot, vagy a világ talál föl bennünket? És a városok? Ők minket, vagy mi őket? Ott vannak a városok, vagy itt? Odakint vagy idebent? Megírta már valaki a városok episztemológiáját? Hát etikáját?

Richard Sennett *Flesh and Stone (Test és kő)* című könyvében a test és a város kapcsolatát tárja föl a nyugati civilizációban. Heller Ágnes lélekkel tölti föl, a saját lelkével, a kővárost. A városoknak szaguk, hangulatuk, színük, emberi testjei és lelkei vannak: de van-e etikájuk? Létrejöttükben és változásaikban a geográfia, az éghajlat, a gazdaság, a folyók vagy inkább az emberek a főszereplők? Állítólag Hannibál azt mondta, „vagy találunk utat, vagy csinálunk egyet”; a modern ember pedig mintha azt mondaná, vagy találunk várost, vagy csinálunk egyet.

Talán nincs még egy város a világon, mely oly módon és abban a mértékben megcsinálható, létrehozható volna individuálisan, mint New York. A formális demokrácia, a kategorikus imperatívusz (Nietzsche félreértése, hogy kegyetlenség-szaga volna), a tudatlanság fátyla, azaz az individualitás, a felelősség, a szabadság par excellence városa. Heller Ágnes könyve, a *New York-nosztalgia*, e metropolisz megalkotásának személyes dokumentációja, a magáé, olvasói számára is, nem készárúként, hanem formai mintaként: csináld meg Te is a magad városát, ha nincs még,

akkor azért, ha van már, akkor kreáld újra. Ezt javasolja számtalanszor könyvében olvasóinak: csináld meg a magad filozófiáját, alkossd meg magadat. Heller Ágnes – vagy newyorkiasan Agnes Heller – soha nem akarta meggyőzni olvasóit: gondolatait, életét fogalmazza meg, és ha valamit sugall műveiben, akkor elsősorban azt, hogy fogalmazd meg te is gondolataidat, életedet. A filozófia feltalálása óta állítják filozófusok, hogy a meg nem gondolt élet, a meg nem fogalmazott élet nem élet, legalábbis nem olyan élet, melyet érdemes élni. A megfogalmazatlanság valójában oda illő fogalomnélküliség, megfogatlanság – megragadott-talanság. Ha a filozófiát fogalomelemzésnek is tekinthetjük, akkor egészen bizonyosan ebben az értelemben tehetjük ezt – és abban, amit már a régi görögök is állítottak: az emberi élet teljessége önmagunk józan, magunknál levő állapotú megragadása, a lehetséges teljes jelenlét.

Persze a filozófia ennél több: filozófusok állítják, a filozófia minden, legalábbis számukra minden, olyannyira, hogy a filozófus Heller Ágnes New York-i barátai is mind filozófusok vagy filozófusvénájuk.